

Michal Kubát
Martin Mejstřík
Jiří Kocian (eds.)

Populismus
v časech krize

Populismus v časech krize

**Michal Kubát
Martin Mejstřík
Jiří Kocian (eds.)**

Recenzovali:

Vlastimil Havlík (Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita)

Petra Vejvodová (Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita)

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Kristýna Příbylová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016

© Michal Kubát, Martin Mejstřík, Jiří Kocian, 2016

Tato kniha vznikla za podpory Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

ISBN 978-80-246-3439-5

ISBN 978-80-246-3485-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod (<i>Michal Kubát, Martin Mejstřík</i>)	7
1. Úvod do studia populismu (<i>Michal Kubát</i>)	12
2. Řecko (<i>Nikola Karasová</i>)	24
3. Itálie (<i>Martin Mejstřík</i>)	39
4. Francie (<i>Michel Perottino</i>)	58
5. Rakousko (<i>Michal Dimitrov</i>)	76
6. Německo (<i>Vladimír Handl</i>)	94
7. Nizozemsko (<i>Žana Šrámková</i>)	113
8. Finsko (<i>Barbora Skálová</i>)	129
9. Polsko (<i>Michal Kubát</i>)	142
10. Rumunsko (<i> Jiří Kocian</i>)	157
Závěr	177
Summary	183
Seznam zkratk	185
Seznam použitých zdrojů	189
O autorech	226

Úvod

Michal Kubát a Martin Mejstřík

Studium populismu se od průkopnických časů semináře „Jak definovat populismus“, konaného na London School of Economics and Political Science v květnu 1967, a z něho vzešlého sborníku Ghity Ionescu a Ernesta Gellnera (1969) výrazně proměnilo. Isaiah Berlin tehdy zformuloval známý „Popelčín komplex“, podle kterého „na světě existuje bota [populismus], pro kterou lze nalézt nohu [politickou stranu]. Máme zde různé typy nohou, které takřka sedí, tím ale nesmíme být oklamáni. Principem je stále hledat onu ideálně padnoucí nohu ve formě čistého populismu“. (Canovan 1981, 7). V té době byl populismus zkoumán zejména v kontextu Latinské Ameriky, východní Evropy a Afriky, tedy zemí, s nimiž žádný z tehdejších vědců neměl přímou zkušenost (Albertazzi a McDonnell 2008, 1). Důraz byl v těchto studiích kladen na nalezení ideální definice populismu pomocí jeho možných charakteristik, jako byla ideologická vágnost, důvěra v „mystické“ lídry, sociální sounáležitost, umírněný rasismus či nedůvěra v intelektuály a finanční sektor (Wiles 1969, 176). Jak však v osmdesátých letech upozornila Margaret Canovan, obecně platí, že ve skutečnosti nelze nalézt subjekty, jež by zcela naplňovaly teoretická východiska ideálního populistického typu, který je navíc sám o sobě obtížně definovatelný. Jednotlivé formy populismu se natolik odlišují, že je u nich často problém najít několik společných jmenovatelů (Canovan 1981, 6). Tento poznatek ostatně potvrzuje také naše kniha. Přestože její autoři vycházejí z jednotného, obecně vymezeného teoretického základu populismu, místní okolnosti analyzovaných zemí ukazují jeho praktickou různorodost. Z toho důvodu si tato kniha neklade za cíl pracovat s jednou ideální definicí populismu, jednotliví autoři naopak vycházejí z kontextů vybraných zemí, jež si zvolili za objekty svého výzkumu.

Naše kniha vznikla na pozadí zvýšeného mezinárodního zájmu o populismus, který byl patrný zejména na počátku nového tisíciletí. Pro

srovnání, během šedesátých let bylo vydáno 370 knih či článků věnujících se populismu, mezi roky 2000 a 2009 jich bylo již 2801 a v letech 2010 až 2013 jejich počet dosáhl dokonce 1046, což je v průměru více než 250 publikací ročně (Tarchi 2015, 7). V této souvislosti je však nutné podotknout, že tento zájem se tolik netýká českého akademického prostředí, ve kterém je politologických studií věnovaných populismu jen pomálu. V Česku byly v poslední době vydány jen dvě knižní publikace o populismu, z nichž jedna byla publikována v angličtině a pojednává pouze o středovýchodní Evropě (Havlík, Pinková et al. 2012) a druhá se zaměřuje na zcela jinou oblast – Latinskou Ameriku (Dvořáková, Buben a Němec 2012). Naše kniha je tak v podstatě jedinou analýzou současného populismu napříč celou Evropou vydanou v češtině.

Většinu mezinárodních analýz populismu lze rozdělit do tří typů: 1) empirické generalizace, jejichž cílem je hledání společných prvků a konstrukce typologií; 2) historizující vysvětlení, která zařazují populismus do určitého historického či socioekonomického rámce; 3) symptomatické interpretace, které jsou kombinací obou výše uvedených typů, obsahující analytické jádro vycházející ze základní koncepce populismu chápaného jako konfliktní vztah lid *versus* elity (Panizza 2005, 11–14). Ambicí naší knihy je vycházet ze třetího typu těchto studií. Jde nám o zasazení současného populismu do historického a socioekonomického kontextu zkoumaných zemí a zároveň chceme najít a analyzovat empirické důkazy vlivu ekonomické krize na jednotlivé populistické subjekty. Konkrétně nás pak zajímají následující otázky: Jaké prostředky populisté používají v politické soutěži v období ekonomické krize a nakolik jsou tyto prostředky úspěšné?

Naši knihu otevírá kapitola Michala Kubáta Úvod do studia populismu, která představuje základní teoretická východiska pro analýzu současného evropského populismu, včetně různých přístupů k definování samotného pojmu populismus, jeho členění a určení hlavních aktérů. Kubát také ve své kapitole představuje základní typologie populismu od Canovan, Taguieffa, Pelinky až po dnes velmi rozšířenou typologii Case Muddeho, který populismus dělí na agrární, ekonomický a politický, přičemž poslední z nich je postaven na Muddeho známém vymezení populismu jako ideologii, která považuje společnost za rozdělenou do dvou homogenních a antagonistických skupin – „čistého lidu“ a „zkorumpované elity“ (Mudde 2007, 23). Součástí tohoto postoje je i přesvědčení o politice (politics) jako obecné vůli lidu. S tímto klasickým dělením „*my versus oni*“ pracují jednotlivé případové studie obsažené v této knize jako se základním východiskem, podle kterého je možné

definovat populismus v různých politických a socioekonomických podmínkách. Tento antielitistický přístup je zřejmý také u dvou klíčových aktérů populismu – lidu a charismatického lídra (s vědomím skutečnosti, že charismatický lídr není znakem výhradně populistické politiky), pojmů, jimiž se jednotlivé kapitoly rovněž z velké části zabývají.

Po teoretické kapitole následují případové studie,¹ které lze rozdělit do tří základních skupin. První tvoří země, v nichž byl populismus tradiční součástí politiky již několik dekad před ekonomickou krizí (Řecko, Itálie, Francie, Rakousko). Text Nikoly Karasové analyzuje dopady ekonomické krize na Řecko a závažné politické důsledky, které krize přinesla. Karasová vysvětluje, že populismus v Řecku sice představuje tradiční součást politiky, po vypuknutí ekonomické krize však došlo k jeho radikalizaci, čímž se dostala do popředí nová uskupení se značně antisystémovým charakterem útočící na samotné základy řeckého politického systému. Kapitola Martina Mejstříka o vývoji populismu v Itálii ukazuje tuto zemi jako tradiční prostředí ideální pro existenci populistických uskupení, v němž ekonomická krize sehrála roli spouštěče dlouhodobé nespokojenosti obyvatel s politickými elitami. Ta pak vedla k nárůstu podpory populistů a zejména k etablování Hnutí 5 hvězd Beppeho Grilla, v současnosti jednoho z nejviditelnějších populistických aktérů v celé Evropě. Následuje příspěvek Michela Perottina o Francii a vývoji Národní fronty, která je dominantní populistickou stranou tamní politiky. Perottino popisuje posun Národní fronty z extrémně pravicových antisemitských pozic směrem k populismu těžícímu z ekonomické krize a problému imigrace a tento posun dává do kontextu výměny lídra v čele strany, kdy Jeana-Marieho Le Pena nahradila jeho dcera Marine. Text Michala Dimitrova představuje rakouský populismus jako specifickou formu mobilizace tamních voličů v politickém systému, jenž je velmi otevřený novým populistickým subjektům. Dimitrov rovněž ukazuje, že ekonomická krize měla v Rakousku přes svůj relativně mírný průběh velký vliv na politický vývoj a obohatila rakouskou politickou scénu o fenomén tzv. podnikatelského populismu v osobě Franka Stronacha.

Do druhé skupiny zemí patří evropské státy, v nichž je populismus stále relativně novým fenoménem a není ještě zcela ukotvenou součástí stranického systému (Německo, Nizozemsko, Finsko). Kapitola Vladimíra

1 Každá kapitola je doplněna stručným tabulkovým přehledem volebních výsledků zkoumaných stran a v relevantních případech také jejich reprezentantů. Tato data vycházejí ze zdrojů použitých v jednotlivých kapitolách. V případě dvoukomorových parlamentů uvádíme výsledky platné v domácích volbách pro dolní komoru. Na závěr knihy je pak přiložena tabulka se srovnáním výsledků představených populistických stran ve volbách do Evropského parlamentu.

Handla ukazuje Německo jako zemi bez zkušenosti s populistickými aktéry, jejíž politický vývoj je dlouhodobě stabilní a již ekonomická krize výrazněji nezasáhla. Text přesto dokládá, že to byla právě ekonomická krize, která stála za nárůstem populistických nálad zaměřených na euroskepticismus a neoliberální řešení krize ve formě založení nové politické strany Alternativa pro Německo. Studie Jany Šrámkové popisuje rozpad pílřového systému v Nizozemsku a následný vývoj nizozemského pravicového populismu se zaměřením na analýzu rétoriky tamějších populistů po začátku ekonomické krize. Autorka také zkoumá, zda a nakolik došlo k posunu populistické rétoriky od antiislamismu k euroskepticismu právě v souvislosti s krizí. Kapitola Barbory Skálové pojednává o populismu ve Finsku, který je takřka výlučně spjatý se stranou Práví Finové a jejím předsedou Timem Soinim. Skálová představuje nárůst finského populismu jako reakci na zakonzervovaný stranický systém a jako protest proti politickým elitám. Úspěch strany podle ní sice přímo nesouvisí s ekonomickou krizí, její dopady ale iniciovaly změny ve společnosti, které vedly k oslabení tradičního liberálního a umírněného politického prostředí, což zase napomohlo Právým Finům k jejich etablování ve finském stranickém systému.

Třetí skupinu zemí představují dvě vybrané případové studie z postkomunistického prostoru, ve kterém se populismus vyvíjel podle zcela jiných vzorců než v západní Evropě (Polsko, Rumunsko). Tato odlišnost je zdůrazněna v kapitole Michala Kubáta o polském populismu, v níž autor poukazuje na fakt, že ekonomická krize měla na vývoj polského populismu zcela marginální vliv a že byl naopak důsledkem domácích specifických okolností. Autor tedy hledá odpověď na otázku, v čem tato specifika spočívají, a ukazuje, že se polský populismus natolik odlišuje od populismu typického v jiných evropských zemích, že nemá většího smyslu zasazovat jej do nějakého evropského rámce. Text Jiřího Kociana analyzuje vývoj populismu v Rumunsku po roce 1989 se zaměřením na to, jak tamní vysoce personalizovaná politická scéna, obsahující pravicové i levicové populistické subjekty, reagovala na ekonomickou krizi a jestli tato krize nějakým způsobem ovlivnila rétoriku a program rumunských populistů.

Tato kniha je výsledkem projektu Specifického vysokoškolského výzkumu *Vybrané problémy a výzvy politicko-společenských problémů v Evropě a Severní Americe a jejich reflexe* č. 260 114/2014, řešeného na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, jehož smyslem je podpořit mladé a začínající badatele. Právě proto jsou autory některých kapitol doktorští studenti, kteří tak dostali šanci zapojit se do výzkumu populismu a představit své vlastní výstupy. V této souvislosti je na místě poděkovat poskytovatelům této účelové podpory, a to Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR a Univerzitě Karlově. Děkujeme také recenzentům knihy Vlastimilu Havlíkovi a Petře Vejvodové z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity za jejich cenné připomínky a komentáře, které pozitivně ovlivnily konečnou podobu knihy.

1. Úvod do studia populismu

Michal Kubát

Snad všechna pojednání o populismu začínají tvrzením, které Francisco Panizza přiléhavě označil jako „klišé začátků textů o populismu“, totiž že populismus je neobyčejně širokým a tím pádem nejasným pojmem (Panizza 2005, 1). Existuje mnoho přístupů, jak zkoumat populismus, mnoho jeho pojetí, definic a typologií. Tak jako celá řada jiných obdobně širokých pojmů, jako například fašismus nebo extremismus, je navíc běžnou součástí slovníku politiků, pochopitelně s negativní konotací, což jeho význam ještě více zamlžuje. V následující kapitole si kladu za cíl krátce, avšak pokud možno systematicky vysvětlit pojem populismus v jeho různých významech. Samozřejmě nejde o vyčerpávající rozbor populismu, ale spíše o představení jeho základních teoretických východisek vhodných pro výzkum současného populismu v různých evropských zemích, jak je proveden v následujících kapitolách této knihy.¹

Nejprve představím různé přístupy, jak populismus zkoumat. Dále vysvětlím rozmanitá pojetí populismu, který lze chápat jako způsob myšlení, ideologii, styl, strategii a další. Následně ukážu, jakými rozličnými způsoby lze populismus členit, a to zejména s ohledem na kritéria času, tedy vývoje populismu v čase, politických témat, jaká si populističtí aktéři volí, a také stylu vedení politiky. Důležitou otázkou studia populismu

1 Obdobný rozbor populismu, byť značně rozsáhlejší a pořízený za jiným účelem, zpracovali Vladimíra Dvořáková, Radek Buben a Jan Němec (Dvořáková, Buben a Němec 2012, 120–183). Autoři se soustředili mimo jiné na koncepci populismu slavného argentinského sociologa Torcuata Di Telly, který populismus zjednodušeně řečeno spojoval pouze s rozvojovým světem a chápal jej značně široce jako reformní politické hnutí podmíněné místními (především latinskoamerickými) osobitostmi (Di Tella 1965). Toto pojetí samozřejmě není vhodné pro zkoumání populismu v soudobé Evropě, jeho proslulost mě však nutí k alespoň krátké zmínce. Naopak je vhodné pro zkoumání populismu v Latinské Americe. Proto Di Tellovu koncepci populismu obsáhleji vysvětlují autoři soustředící se právě na tuto oblast (Dvořáková, Buben a Němec 2012, 132–135, 174–175).

jsou jeho hlavní aktéři. Především je to lid, dále také elity a vůdce. V posledku je také vhodné pojednat o vybraných otázkách souvisejících s problematikou vztahu populismu a současné (evropské) demokracie.

Jak zkoumat populismus?

Jestliže je populismus širokým pojmem, pak je jeho výzkum logicky prováděn různými přístupy. Někteří autoři jdou tak daleko, že pojem populismus kvůli jeho nejasnosti rovnou zavrhnou, respektive zpochybňují jeho užitečnost pro studium politiky (Roxborough 1984, 14). Z toho plyne, že namísto zkoumání populismu je vhodnější zkoumat jednotlivé aspekty politiky (například konkrétní politická uskupení). Ernesto Laclau nazval takový postoj teoretickým nihilismem (Laclau 1979, 145–146). Nutno dodat, že se tento přístup neuchytil, v posledních dekadách výzkum populismu naopak jen „kvete“ (Weyland 2001, 1).

Autoři, kteří se nějakým způsobem snažili shrnout různé přístupy ke zkoumání populismu a určit, které jsou více či méně vhodné, byli motivováni především snahou o dosažení pojmové přesnosti. Jinými slovy řečeno, šlo jim o nalezení přístupu, který umožní pojem populismus významově lépe uchopit. Například Margaret Canovan vymezila dvě strategie vedoucí ke zpřesnění pojmu populismus, které nazvala strategií A a strategií B (Canovan 1982). Strategie A spočívá v tom, že příslušní badatelé, kteří si tuto strategii zvolili, chtějí vytvořit jeden teoretický základ populismu, který by dokázal pokrýt všechny existující případy. Tento teoretický základ má pojmenovat veškeré klíčové vlastnosti populismu a podmínky, v jakých se může objevit. Oproti tomu strategie B je založená na rozboru jednotlivých případů populismu. Jde tedy o to, shromáždit jednotlivé případy populismu a následně je utřídit. Výsledkem takového postupu pak není teorie, ale typologie populismu. Margaret Canovan upřednostnila strategii B, protože strategie A podle ní nefunguje při širších rozborech populismu zahrnujících jeho historické a soudobé podoby. Kromě toho zde podle jejího názoru vzniká nebezpečí přílišné arbitrárnosti konceptu populismu, který se může stát příliš širokým nebo naopak příliš úzkým, a tedy nevhodným pro správné určení toho, kdo je populistou a kdo jím není. Jinými slovy řečeno hrozí, že praxe může být deformována tak, aby se vešla do předem daného konceptu.

Po pojmové preciznosti volal také Kurt Weyland (Weyland 2001), který se dovolával Sartoriho tradice vytváření konceptů a zacházení s nimi (Sartori 1984). Jeho cílem bylo vyjasnění konceptu a případné nalezení

nové definice. Podle něj existují tři „strategie konceptualizace“ populismu: nahromadění (*cumulation*), přidání (*addition*) a předefinování (*re-definition*). Tyto strategie pak vedou ke třem odlišným typům konceptu: hromadící se (*cumulative*), paprskovitý (*radial*) a klasický (*classical*) (Weyland 2001, 1–2). Strategie nahromadění spočívá v konjunktivním sčítání různorodých vlastností populismu. Populismus je důsledkem hromadění především socioekonomických prvků. Například v tzv. rozvojových zemích byly za klíčové považovány procesy modernizace a závislosti, které tedy byly mimo jiné používány pro objasňování tamního populismu, a to od šedesátých do osmdesátých let 20. století. Strategie přidání je v podstatě doplněním předchozí strategie nahromadění. Tento přístup vedl ke vzniku pojmu „neopopulismus“, klasického populismu doplněného o nové prvky. Vztahoval se především k výzkumu latinskoamerického populismu v osmdesátých a devadesátých letech 20. století a oním novým prvkem byl především ekonomický neoliberalismus. Znamená to, že populističtí aktéři se pokoušeli doplnit klasická populistická hesla o neoliberalní prvky. Konečně, strategie předefinování se nese ve znamení určitého návratu ke klasickým konceptům populismu, tedy k soustředění se na jednu oblast, která je určující pro definování populismu. Tento přístup se objevil v devadesátých letech 20. století a onou oblastí, ve které byl aplikován, se stala politika ve smyslu *politics*. Populismus je podle něj způsobem dobývání politické moci a jejího vykonávání. Socioekonomické faktory nejsou nutným základem či podmínkou populismu, ale pouze politickým nástrojem populistických aktérů (Weyland 2001, 11).

Co je populismus?

Jestliže je populismus zkoumán prostřednictvím různých přístupů, přirozeně to vede k výskytu velkého množství jeho koncepcí a definic. Zřejmě nejméně užívaná koncepce populismu jej chápe jako způsob myšlení, typ mentality nebo myšlenkovou konstrukci (tzv. diskursivní definice; Laclau 1979, 2005a). Je to myšlení vnitřně nesourodé, černobíle zjednodušující skutečnost, nemající žádný konkrétní cíl (Nalewajko 2013, 41–43). Takové pojetí není příliš použitelné kvůli svojí naprosté bezbřehosti, ale může být dobrým odrazovým můstkem pro jinou koncepci, naopak velmi rozšířenou, kterou je populismus jako ideologie (Albertazzi a McDonell 2008; Canovan 1999, 2002; Mudde 2003, 2004; Taggart 2000). V tomto pojetí je populismus definován jako ideologie, která proti sobě staví dvě protikladné skupiny – lid a elity. Lid je „dobrý“, elity jsou

„zlé“ („zkorumpované“ v nejširším slova smyslu). Lid je svrchovaný, cílem elity je tuto svrchovanost podřývat a zbavovat tak lid jeho politických a jiných práv (Canovan 2002, 294; Mudde 2007, 23).

Tímto způsobem pojatý populismus je samozřejmě jakousi „úzkou ideologií“ (*thin ideology*; Stanley 2008) či „zředenou ideologií“ (*thin-centered ideology*; Mudde 2004, 544). Není to „plná“ soudržná ideologie představující soubornou vizi celé společnosti. Namísto toho se zaměřuje jen na určité vybrané prvky společenského a politického života a je základem pro politickou akci a mobilizaci (Freeden 1996, 76–77). Populističtí aktéři obvykle nedokážou vytvářet propracované a souborné ideologické vize (Betz 1994, 107).² S cílem vyhnout se nedorozuměním je proto zřejmě lepší výraz ideologie v souvislosti s populismem nepoužívat a spíše se obrátit k významově užším pojmům, jako jsou politická doktrína nebo politický program.³

Ideologické pojetí populismus jednoznačně posouvá do politické roviny. Zde se ovšem otevírají další možnosti, jak populismus konceptuálně uchopit. Populismus je v této souvislosti vnímán především jako politický styl, respektive politická strategie či způsob politické komunikace. Podle Pierra-Andrého Taguieffa je populismus způsobem politického jednání a typem politického diskursu, který obsahuje výše uvedený protiklad mezi lidem a elitou (Taguieff 1995, 25). Kurt Weyland považuje takové vymezení populismu za příliš široké (Weyland 2001, 12). Podle něj je vhodnější chápat populismus jako mocenskou politickou strategii, neboli soustředění se na metody a nástroje získávání a vykonávání politické moci.

Tyto pojmy – politický styl a politická strategie – jsou si velmi blízké, není snadné mezi nimi rozlišovat a je otázka, zda je takové rozlišení vůbec účelné. Těžko si totiž představit jejich jasné oddělení. Politická strategie nutně zahrnuje také politický styl. Dobře to vystihuje pojetí politického stylu Benjamina Moffitta a Simona Tormeye, kteří uvádějí, že politický styl je „souborem politických dovedností užívaných k navazování politických vztahů“ (Moffitt a Tormey 2013, 7). Politický styl tedy může být různý: populistický, technokratický, autoritativní a podobně. V takovém pojetí se rozdíl mezi politickou strategií a politickým stylem zcela vytrácí.

2 Někteří autoři tvrdí, že populismus je natolik zjednodušenou a nesouradou „ideologií“, že se o ideologii vlastně nejedná, spíše jde o „populistický syndrom“ (Przyłęcki 2012, 21).

3 Zatímco ideologie je zjednodušeně řečeno uspořádaným souborem sociálních a politických idejí a hodnot vysvětlujících skutečnost a nabízejících vizi budoucnosti, politickou doktrínu lze chápat jako soubor názorů a idejí vyznačujících směr a cíl politické činnosti. Politický program pak slouží k uplatnění ideologických či doktrínálních doporučení v praktické politice (Bankowicz 2000, 263–265).

Typologie populismu

Populismus je možné členit podle nejrozmanitějších kritérií. Pro ukázkou lze uvést několik z nich: vývoj v čase, politický styl a strategie, politická mobilizace, politický apel a politická orientace (program). Tato kritéria se často vzájemně kříží.

Z hlediska historického vývoje je populismus nejčastěji dělen na populismus klasický a populismus soudobý (Marczewska-Rytko 1995, 22). Klasický populismus představuje jednak severoamerický agrární populismus 19. století, který se podle Seymoura Martina Lipseta přenesl do 20. století nejprve v podobě Ku-klux-klanu a později mccarthismu⁴ (Lipset 1995, 176–180), dále ruský socialisticko-agrární populismus 19. století (narodnictví). Soudobý populismus je záležitostí druhé poloviny 20. století a je spjat především s Latinskou Amerikou a tzv. rozvojovými zeměmi po pádu kolonialismu. Takové dělení je zjednodušující. Pro účely rozboru soudobého evropského populismu jsou užitečnější jiné typologie.

Z výše uvedeného základního dělení je odvozena dnes již klasická typologie Margaret Canovan, která rozlišila mezi agrárním a politickým populismem (Canovan 1981, 13). V rámci (historického) agrárního populismu podle ní existovaly tři jeho podtypy: farmářský radikalismus (USA), agrární (lidové) strany (východní Evropa) a socialistický agrarismus (narodnictví v Rusku). Politický populismus je více nadčasový a zahrnuje čtyři podtypy: populistickou diktaturu (například vládu Juana Dominga Peróna v Argentině), populistickou demokracii (dovolávání se přímé demokracie, především referendum), reakční populismus (George Wallace a jeho přívrženci⁵) a populismus politiků (taktická snaha přilákat nižší vrstvy).

Z hlediska politického stylu a strategie je možné zmínit Taguieffovu jednoduchou typologii, která populismus dělí na dva typy: populismus protestu a populismus totožnosti (Taguieff 1995, 25–26). Populismus protestu je sociálním populismem, který se vymezuje nejen vůči politic-

4 Jedná se o známé antikomunistické tažení senátora USA Josepha Raymonda McCarthyho v padesátých letech 20. století.

5 George Wallace (1919–1998) byl několikanásobným kandidátem na prezidenta USA v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století a guvernérem Alabamy v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Formálně byl spjat s Demokratickou stranou, v roce 1968 však založil Americkou stranu nezávislosti. Nechvalně proslul rasistickou protičernošskou politikou. V roce 1963 se fyzicky snažil zabránit vstupu dvou černošských studentů Viviany Malone a Jamese Hooda do budovy Alabamské univerzity. Na konci sedmdesátých let 20. století se svých dřívějších rasistických postojů zřekl.

kým, ale také vůči ekonomickým, sociálním či kulturním elitám, jež jsou vnímány jako zlé a zkorumpované. Proti nim stojí morálně čistý, prostý (v dobrém slova smyslu) a poctivý lid. Je třeba více zapojit lid do politiky, nejlépe prostřednictvím přímé demokracie, tedy referend. Zastupitelská demokracie je totiž pouhou zástěrkou pro nadvládu elit. Oproti tomu populismus totožnosti je populismem národním. Znamená to, že lid je spojován s národem. Proti takto vymezenému lidu-národu stojí nepřátelé-cizinci, kteří chtějí lidu-národu vnutit svoji kulturu a životní styl a také užívat bohatství domácího lidu-národa. Elity zradily lid-národ tím, že připustily příliv cizinců, případně se s nimi proti lidu-národu spojily. Výsledkem je národnostní nesnášenlivost a protipřistěhovalecká politika.

Takovému pojetí je blízké rozlišování mezi pravicovým a levicovým populismem. V poslední době zřejmě převládá (či snad lépe řečeno je více zkoumán) pravicový, či možná lépe řečeno extrémně pravicový populismus, ale to neznamená, že by levicový populismus neexistoval. Jaký je mezi nimi rozdíl? Levicový populismus je více sociálně-ekonomický, pravicový populismus je více zaměřen na politické otázky. Znamená to, že levicový populismus je spíše rovnostářský a soustředí se na otázku sociální spravedlnosti. Naproti tomu pravicový populismus je více zaměřený na *establishment*, vymezuje se tudíž proti vybraným institucím a institutům zastupitelské demokracie, které podle něj selhávají (Przyłęcki 2012, 35–36). V jiném pojetí může v tomto případě jít o tzv. nativismus, který je zjednodušeně řečeno zaměřen na otázku národa. Stát má být obýván příslušníky definovaného národa, zatímco nenárodní prvky (nejen lidé, ale také hodnoty) jsou chápány jako ohrožení jednotného národního státu (Mudde 2007, 19).

Zajímavou typologii populismu představil také Anton Pelinka. Je to typologie křížící kritéria politické mobilizace a politické orientace (Pelinka 2010, 18). Populismus je buď jevem přicházejícím shora, nebo jevem přicházejícím zdola. „Horní“ populismus spočívá v tom, že elity manipulují masami nebo masy přímo ovládají. „Spodní“ populismus naopak pramení z širokých mas. Populismus je tedy postojem vyvozujiícím se z nespokojenosti mas, respektive postojů a aktivit politických hnutí zastupujících tyto nespokojené masy.

Velmi známou a ucelenou typologii populismu představil Cas Mudde (Mudde 2002, 215). Ta kombinuje kritéria politické orientace, politického apelu a historicko-územního vývoje. Podle něj lze rozlišovat mezi agrárním populismem, ekonomickým populismem a politickým populismem. Agrární populismus se objevil v 19. století ve Spojených státech amerických (farmářské hnutí) a Rusku (narodnictví). Později – ve

20. století – se projevil hlavně ve východní Evropě v podobě agrárních (lidových) hnutí a stran.

Ekonomický populismus je spjat především s Latinskou Amerikou, ale najdeme jej také ve středovýchodní Evropě na konci 20. století. Zjednodušeně řečeno jde o populismus spočívající v hledání „třetích cest“ mezi kapitalismem a socialismem (a v případě Latinské Ameriky 20. století také mezi USA a Sovětským svazem). Typickým příkladem je argentinský diktátor Juan Domingo Perón a jeho doktrína justicialismu, která kladla na první místo sociální spravedlnost a svrchovanost lidu zosobněnou jeho vůdcem (Bankowicz 2002, 308–309).

Politický populismus je záležitostí extrémně pravicových politických stran. Je třeba bránit svrchovanost lidu (národa), která je ohrožena zvnějšku (typicky Evropskou unií), ale také zvnitřku (různými menšinami). Současně je tento populismus antipolitický, a to v tom smyslu, že vidí ohrožení svrchovanosti lidu ze strany institucí a nástrojů zastupitelské demokracie. Proto je třeba svrchovanost lidu obnovit odevzdáním politické moci do jeho rukou, což lze udělat zavedením přímé demokracie.

Zajímavé je také členění na inkluzivní a exkluzivní populismus. V prvním případě jde o to, že populistická hnutí chápou „my“ plebejsky, a proto usilují o začlenění vyloučených sociálních tříd do „plebejského lidu“ a tím podle svého názoru rozšiřují hranice demokracie. Tyto sociální třídy („my jsme také lid“) se tak stávají subjektem politiky, čímž dochází ke zrušení jejich vyloučení. Naopak exkluzivní populismus upřednostňuje organické chápání lidu jako etnický nebo kulturně stejnorodé jednotky. Výsledkem je vyloučení skupin, které do takto chápaného lidu nepatří (přistěhovalci, národnostní menšiny apod.; Mudde 2007). Podle Muddeho a Roviry Kaltwassera je inkluzivní populismus příznačný pro Latinskou Ameriku, zatímco exkluzivní populismus pro Evropu (Mudde a Rovira Kaltwasser 2013).

Na závěr je vhodné uvést typologii českých autorů Vlastimila Havlíka a Anety Pinkové, která se týká populismu politických stran a je založená na kritériích politické orientace (programu) a politického apelu (Havlík a Pinková 2012, 29, 33). Autoři nezkoumají úroveň populismu stran, tedy zda jsou více, či méně populistické. Zajímají je strany, které jsou systematicky, ne příležitostně populistické, a populismus chápou jako „úzkou“ či „zřetězenou“ ideologii představenou výše. Podle nich existují výlučné a nevýlučné populistické strany. Výlučné populistické strany staví svoji totožnost výhradně na populistickém apelu. Nevýlučné populistické strany spojují populistický apel s apelem jiným.

Aktéři populismu: lid, elita a vůdce

Podíváme-li se na hlavní myšlenková a ideová východiska populismu – ať už je chápán jakkoli – na první pohled v něm vidíme dva klíčové aktéry, kterými jsou „lid“ a „elity“. Ostatně, samotný výraz populismus je odvozen od „lidu“ (*populus*). Tuto dvojici lze ještě doplnit o „vůdce“, který se v populismu také často objevuje jako jeho podstatná součást. Jak populismus tyto pojmy chápe a jak s nimi zachází?

Populismus nejčastěji chápe lid jako suveréna a zdroj veškeré moci. Jako takový má ty nejlepší a nejvýznačnější vlastnosti. Sám o sobě je nejvyšší hodnotou. Lid je vždy většinovým hromadným aktérem, který je jednotlý, je nositelem kolektivních hodnot a vědomí, má jednotné zájmy a dokáže vyjádřit jednotnou vůli. Není to jenom náhodné seskupení většího počtu jednotlivců. Lid je subjektem politiky, jehož vůle je všemu nadřazená. Vůli lidu nelze považovat za pouhý politický, ekonomický či jiný zájem, naopak, vůli lidu je třeba posuzovat v kategoriích morálky a cti.

V souvislosti s „lidem“ je třeba zmínit známou, i když ne zcela přijatou koncepci *heartlandu* Paula Taggarta. *Heartland* je představa idealizovaného místa spojovaného s idealizovaným lidem, který své ctnostné vlastnosti a hodnoty odvozuje právě od onoho místa, odkud pochází (Taggart 2000, 2002). Je to jakési místopisné pojetí zdravého jádra lidu. Taggartův pojem *heartlandu* stojí poněkud bokem hlavního proudu studia populismu. Kritici mu vyčítají nemožnost dostatečného rozlišení mezi populismem a nacionalismem (Havlík a Pinková 2012, 21). Kromě toho si pojmoslovně překáží s *heartlandem* Halforda Johna Mackindera, tedy s jeho geopolitickou teorií počátku 20. století.

Zatímco „lidu“ jsou připisovány jen ty nejlepší vlastnosti a hodnoty, jeho naprostým opakem jsou „elity“. Elita je rovněž hromadným, i když menšinovým aktérem s kolektivním vědomím a hodnotami úplně stejně jako lid (viz výše), avšak na rozdíl od lidu je veskrze zkažená (všemožně „zkorumpovaná“). Usiluje o zničení lidu nebo žije (a vládne) na jeho úkor. Elitu tvoří jen politici. Může to být kdokoli, kdo má to, co lid nemá (moc, majetek, vzdělání, talent a podobně). Mohou to tedy být elity institucionální (*establishment*), ekonomické, sociální, kulturní a jiné. Mohou to být například intelektuálové nebo profesionálové nejrůznějšího druhu (Nalewajko 2013, 52).

Důležitou úlohu hraje v populismu předák či vůdce (Panizza 2005, 18–23).⁶ Populismus je totiž protiinstitucionální. Namísto institucio-

6 Je však třeba mít na paměti, že vůdce je důležitým, nikoli však výlučným znakem populismu.

nálních vazeb upřednostňuje osobnostní vazby, a to vazby mezi lidem a vůdcem. Vůdce má nelehkou pozici, protože jsou na něj kladeny protichůdné požadavky. Má být na jednu stranu charismatický a výjimečný, avšak současně musí být vnímán jako „jeden z lidí“. Vůdce je nepolitický v tom smyslu, že se staví proti zkaženým politickým elitám, pohybuje se tedy spíše ve světě morálky, zároveň ale musí do politiky vstoupit, má-li hájit zájmy lidu. Zde se projevuje jeho nejdůležitější role: vůdce vždy zosobňuje vůli lidu. Z toho plyne klíčový politický závěr dobře vystihující častou diktátorskou povahu populistických hnutí či celých režimů: „věrnost předákovi rovná se věrnosti lidu“ (Albertazzi a McDonnell 2008, 7).

„Nový populismus“ a soudobá (evropská) demokracie

Někteří autoři zkoumající soudobý populismus tvrdí, že v osmdesátých letech 20. století přišla vlna „nového populismu“, která zasáhla západní Evropu (Taggart 2000, 73–84). Tento „nový populismus“ se od předchozího populismu odlišuje hlavně příčinami a okolnostmi svého vzniku. Tyto příčiny jsou především politické a lze je chápat dvojím, vzájemně provázaným způsobem.

Za prvé je možné je vnímat jako podmínky usnadňující rozmach populistické strategie a za druhé je lze vidět jako okolnosti přispívající k rozvoji populistické doktríny. Podmínky usnadňující rozmach populistické strategie souvisí s novými trendy demokratické politiky, jakými je například její „prezidencializace“ (Poguntke a Webb 2005), či možná lépe řečeno „personalizace“ (Jurek 2014), tedy posilování role politických předáků na úkor institucí, zejména politických stran. Jiným příkladem okolnosti snadnějšího rozvoje populismu může být sílící vliv médií na politický život (Pasquino 2008, 26–27).⁷ Lze si snadno všimnout, že

7 Vliv médií má ovšem širší a podle některých závažných názorů silné negativní dopady nejen na politiku, ale obecněji na člověka a jeho myšlení, kdy se člověk podle Giovannioho Sartoriho přeměnil z *homo sapiens* na *homo videns* (Sartori 2007, 28). V souvislosti s populismem lze uvést Sartoriho varování před přímou demokracií (stojící na referendech) v podmínkách tzv. videopolitiky, kdy občan přestává být přemýšlejícím a znalým občanem v pravém slova smyslu, stává se „hypoobčanem“, to jest pouze příjemcem obrovského množství jednoduchých obrazových (hlavně televizních) informací, a tedy pasivní součástí nikoli veřejného, nýbrž masového mínění (Sartori 2007, 72–73, 94–95). „[Masové mínění] ohrožuje zastupitelskou demokracii a demokracii přímou vede přímo ke katastrofě“ (Sartori 2007, 95). „Hypoobčan“ je tedy mimořádně zneužitelný populistickými vůdci. Nověji lze tato rizika vztáhnout samozřejmě také na internet a sociální sítě, které sice vedou k šíření informací, současně je to však „spojeno s rizikem útržkovitosti vědění a ztráty souvislostí“ (Kysela 2014, 13).

příklady právě těchto dvou jevů silně napomáhají politickému vůdcovství, které bylo výše představeno jako jeden ze tří základních aktérů populismu.

Druhou příčinou vzniku a růstu nového populismu jsou okolnosti vedoucí k rozvoji populistické doktríny. V obecné rovině jde o to, že nový evropský populismus je odpovědí na stav současné evropské demokracie. Sociálně-ekonomické otázky, jako například zaostalost, sociální nerovnosti a podobné, jsou druhotné. To, co populistům především vadí a proti čemu se vymezují, jsou současné – ať už skutečné, nebo domnělé – patologie vývoje evropské liberální demokracie a odtud pramenící nedůvěra k jejím představitelům (*establishmentu*). Z toho povstává populistický boj proti všem špatnostem současné demokratické politiky, jako je „korupce“, „klientelismus“, „oligarchizace“, „byrokratizace“, „demokratický deficit“ (Evropské unie) a jiné. Tyto patologie jsou následně ztotožňovány s demokratickou politikou jako takovou. Tato obecná protipolitická mentalita se pak v podmínkách současné evropské demokratické politiky, která je založena na politickém pluralismu, a tedy politickém stranictví, často mění v konkrétnější „protistranický sentiment“ (Pasquino 2008, 21).

V souvislosti se vztahem mezi populismem a současnou demokracií existuje diskuse o tom, zda je populismus součástí demokracie, nebo jejím popřením. Přívrženci prvního názoru říkají, že populismus je čistou formou demokracie (Laclau 2005b; Tännström 1992). Demokracie totiž je – či má být – přímou „vládou lidu“. Pokud tedy populisté vystupují proti existující demokracii, jsou proti její konkrétní (zkažené) podobě, a ne proti demokracii jako takové. Zkaženou demokracií je demokracie zastupitelská se všemi svými neduhy, zatímco skutečnou demokracií je demokracie přímá. Populisté jsou tedy přirozenými demokraty (Cavanaugh 1999; Mudde a Rovira Kaltwasser 2013).

Oproti tomu druhý postoj je založen na zcela jiném – v současné teorii demokracie převládajícím – pojetí demokracie. Jestliže budeme demokracii chápat nikoliv normativně jako přímou „vládu lidu“, ale procedurálně jako systém, v němž platí principy omezené většiny, volebních postupů a zastupitelského předávání moci (Sartori 1994, 48), pak je populismus ze své podstaty popřením demokracie a její hrozbou a je nekompatibilní s liberálně demokratickými režimy (Pasquino 2008, 16). Staví se totiž proti jejím základním nástrojům, jakými jsou zprostředkovávání vůle lidu prostřednictvím parlamentních a volebních institucí a postupů, stranický pluralismus, dělba moci, ochrana menšin a individuálních práv a další. Někteří autoři v této souvislosti neváhají popu-

lismus chápat jako „protototalitní“ (Abts a Rummens 2007, 421) nebo v krajním případě jako „směřující k totalitarismu“ (Panizza 2005, 29).

Závěr

Uvedený výběrový výčet různých pojetí populismu názorně ukazuje rozmanitost tohoto jevu a různost jeho zkoumání. Tato nejednotnost by nás však neměla odradit od pokusů tento pojem utřídit a zvolit si jeho odpovídající význam, a to tím spíše, chceme-li tento jev zkoumat v řadě konkrétních a vzájemně odlišných praktických případů. Tato kniha tedy vychází z následujícího pojetí populismu.

Považuji za správný výše představený Weylandův přístup zkoumání populismu. Populismus je třeba zkoumat v rámci *politics*, tedy problematiky způsobu dobývání politické moci a jejího vykonávání. Nedomnívám se přitom, že je třeba definitivně se rozhodnout mezi strategií A a strategií B zkoumání populismu, jak je to představeno v první části této kapitoly. Oba přístupy lze skloubit za předpokladu, že nebudeme hledat všeobecnou teorii populismu, ale vystačíme si s jeho minimální či minimalistickou definicí, obdobně jako to udělal Giovanni Sartori ve snaze definovat politickou stranu (Sartori 2005, 70–74). Pokud budeme populismus definovat tím způsobem, že všechny vlastnosti nebo charakteristiky, které nejsou nutné pro jeho určení, označíme jako proměnlivé a podmíněné a nebudeme je považovat za dané definiční znaky, potom sice nedojdeme k přesné definici populismu, ale určíme jeho předmět, respektive vytvoříme základní konceptuální schéma, v němž se budeme pohybovat. Budeme vědět, co má být do daného schématu zařazeno a co z něj naopak vyloučit. Vytvoříme vhodné teoretické východisko pro další komparativní výzkum populismu, spočívající zejména v určování jeho typologií. Typologie populismu mohou být různé (jejich názorný výčet je představen výše), měly by zohledňovat dobová a místní specifika, zjiitelná výzkumem konkrétních případů zemí či společností. Tak jako neexistuje jediná správná a všeobjímající teorie populismu, stejně tak neexistuje jediná správná a všeobjímající typologie populismu.

Při hledání minimalistické definice populismu není nutné přísně oddělovat jeho různá pojetí ve smyslu specifické politické ideologie (lépe politické doktríny), politického stylu a politické strategie. O nemožnosti oddělení politického stylu od politické strategie již byla řeč. Stejně tak je obtížně oddělitelný populismus ve smyslu politické doktríny od populismu ve smyslu politické strategie/stylu. Pokud totiž budeme populismus

posuzovat v rovině *politics*, pak je zřejmé, že populisté musí nějakým způsobem hrát politickou hru (strategie a styl) ve jménu nějakého programu, hesel či cílů (doktrína).

Populista chce získat politickou moc (aby ji pak údajně odevzdal lidu) prostřednictvím vytváření protikladnosti mezi dvěma hromadnými aktéry: různě pojatým, avšak vždy „dobrým“ (ctnostným) lidem a „zlými“ (nejrůzněji „zkorumpovanými“) elitami všeho druhu, které zbavují lid jeho přirozené a morální svrchovanosti. Takto pojatý populismus je jednoznačně protiliberální, založený na principu vůdcovství (vůdce zosobňuje lid), všeobecné demagogii a odporu k hodnotám a postupům zastupitelské demokracie. Existuje přitom celá řada různých typů populismu, a to v závislosti na dobových a místních osobitostech daných zemí či společností.